

LOSONCZ ALPÁR

1.

Számomra úgy tűnik, hogy kronológiailag a rendszerváltás kontextusában vált lehetővé, hogy olyan nyelvvel éljünk, vagyis, hogy használjunk egy olyan szótárt, amely hozzáférést biztosított a nemzeti érzés fenomenológiájához, és egyáltalán a kisebbségi világokhoz, az önigenlés módusaihoz. Magyarán mondva, a nemzet és a kisebbség elementáris fogalmainak artikulációja nyomán alakult ki minden olyan fogalom (azonosság stb.), amely mára az evidencia erejével bír. Talán úgy is fogalmazhatnánk, hogy az adott pillanatban létezett a nemzet szentimentális és reflexív fogalma, a tét pedig az volt, hogy megtanulni úgy beszélni, hogy operatívvá tegyük az utóbbi fogalmat. Aztán (mi a régi Jugoszláviából, mindenképpen) hoztuk magunkkal a politikai szocializációnk szókincsét, amelynek szerves része volt a nacionalizmus differenciálatlan fogalma, amely főbenjáró bünt volt hivatott jelölni. Még a kisebbségekre vonatkozó érdeklődést is sokáig kísérte az effajta vád. A kilencvenes években a fogalomalkotás nem volt egyszerű, szinte mindent menet közben kellett formálni, Nyugaton sem létezett erre vonatkozólag koherens gondolkodás, az affektív kötődéseket magában foglaló, és a jelentékeny ambivalenciákat tartalmazó azonosságformációk rendre afféle maradékként szerepeltek a nyugati beszédmódokban. Holott erre felé nem volt időnk várakozni. Így, például, mi Magyarországtól délre valami félháborús etnoanarchia kellős közepébe cseppentünk, megjelent egy sereg új kisebbség a színtéren, és nem utolsósorban a vajdasági magyar kisebbség politikai képviselője világos igényekkel lépett fel, nevezetesen az autonómia követelményével, amelyet valamiképpen a Nyugat által ismert univerzalista nyelven kellett formába önteni. Fogalmaink, mégha a tudományból származtak is, magukon viselték a politikai konstelláció stigmáit is. Elkezdődött tehát az univerzalizmus és a partikularizmus közötti újfajta játék, amelynek tengelyében a nemzet (is) állott, és azt hiszem, hogy az idevágó nyelvet gyakoroltuk, próbálgattuk. Ráadásul a kisebbségkutatás számunkra nem neutrális tevékenység, nem tetszeleghetünk a semleges szemlélő szerepében: helyüitt, ahogy ezt mondani szokás, a kutatás alanya és tárgya menthetetlenül összefonódik. Természetesen ebből adódik, hogy (a Vajdaságban biztosan) a kutatás jelentéseit menthetetlenül konfúzió kíséri (mit jelent az objektivitás, az elfogultság jelentései a tárgy iránt, hogyan elmondani olyan eredményeket,

amelyek megkérdőjelezik a közvélemény beállítottságát stb.) Mindehhez köze volt annak is, amit most hanyag pontossággal, jobb híján, posztmodernnek nevezek. Aminek megvolt az ára, hiszen hozta magával a 19. századhoz képest elütő, depolitizált nacionalizmusformákat, a viszonylagosítást, de a különbségek iránti nagyobb érzékenységet, a diszociatív tapasztalatokat is, amelyek nélkül aligha mozdult volna el a kisebbségkutatás, lett légyen az mikro- vagy makrojellegetű. Nekem biztosan elengedhetetlenek voltak azok a fogalmak, amelyek révén éppen e diszociatív tapasztalatokat lehetett megragadni. Mint ahogy roppant fontosaknak bizonyultak azok a fogalmak is, amelyek segítségével a többség és a kisebbség közötti szerkezeti aszimmetriákat kíséreltük meg tetten érni. Aztán ne feledjük, hogy a nemzetfogalomra vonatkozó releváns irodalom már a jelzett időszak előtt is szárba szökken, ennél fogva a kilencvenes években ezen irodalom hatását aligha kerülhettük ki. Mindenesetre a nemzetre vonatkozó szótárunk eltéphetetlen volt a posztmodern bizonyos észjárásától, miközben tudnunk kell, hogy a nemzet és a kisebbség fogalma szorosan összefonódott minden tektonikus változással, amely akkortájt végbement.

2.

Kapcsolódom az utolsó mondatomhoz. A kilencvenes években uralkodó beszédmódok elkerülhetetlenül nyomot hagytak a kisebbségkutatásban megnyilvánuló gondolkodásmódban. Mélyen meg vagyok győződve arról, hogy nagyon szégyenlősen vontuk bíráló alá (ha egyáltalán megtettük ezt) az akkori fősodor axiómáit az átmenetről, rendszerváltásról, ahogy tetszik. Amelyet az uralkodó diskurzus úgy kezel, mint valamilyen visszatérést a történelmi „normalitáshoz”, vagy mint bepótoló restaurációt, valójában egy teleologikus módon végbemenő logikát rajzolt, amely mindenki számára előírja, hogy milyen társadalmi ösvényeket járjon be (ezzel szemben olyan társadalmi képlet jött létre, amely eddig nem létezett). Ez szerint mindaz, ami történt korábban pusztán epizódnak bizonyult, amelyet a helyrerázódó társadalmi emlékezet önérdékből majd jótékonyan elfelejt. Posztmodern ide, posztmodern oda, az európaizáció és a globalizáció folyamatait a (nyugati és az itteni, ha úgy akarjuk, keleti) fősodor így értelmezte, létrehozott egy erőteljesen ideologizált, fegyelmező beszédmódot, amely roppant nehézzé tette az életét azok számára, akik kisebbségi kérdéseket kívántak artikulálni. Nem felel meg a valóságnak, gondolom én, hogy ennek semmi köze nincs ahhoz,

hogy mondjuk valaki milyen módszerekkel kutat egy kisebbségi mikro-környezetet. Amikor olvasom a kilencedik évtizedben írt írásokat, pontosan látom ennek a nyomait, hiszen egy kutatás rengeteg háttérmozzanatot, implicit előfeltevést tartalmaz. A kisebbségkutatás elképesztő nehézsége abban rejlik, hogy lényegében minden fontos kérdést magával von, illúzió azt gondolni, hogy bele lehet vágni a kisebbségek tanulmányozásába anélkül, hogy az embernek legyen valami álláspontja, mondjuk a tökéletes modernizációval kapcsolatban. Jut eszembe, hogy milyen rossz közérzetem támadt, amikor kézzel-lábbal, és persze inkább sikertelenül magyarázhattam illusztris nyugati tudósoknak valamit, ami számomra evidens, nevezetesen, hogy a privatizáció nem etnikumsemleges folyamat. Amint láttam, a privatizáció szentségét nem lehetett megkérdőjelezni, hiszen az új világ sarkpontját jelentette. Ma azt mérlegelem magamban, hogy mélyreható kisebbségkutatás csak úgy lehetséges, ha nagyobb kreativitást tanúsítunk legalább a kilencvenes évekhez képest. Egyszer Budapesten hallgattam Kymlickát, és azt találta mondani, hogy azért jött errefelé, hogy tanuljon Közép- és Kelet-Európa lakosaitól. Hallgatói vagy nevettek rajta, vagy azt gondolták, hogy afféle bűnbánó nyugatiként udvariaskodik. Ellenkezőleg: ő ugyanazt hangsúlyozta, hogy a Nyugat megtanulta intézményes keretekbe szorítani a nemzetek közötti konfliktusokat, lehet tőle tanulni persze, de pontosan tudta, hogy a nyugati fejlődési ív a kisebbségek destrukciójával járt párban. Közép- és Kelet-Európától lehet mit tanulni, mert itt vannak olyan jegyek, amelyek sajátosak, de ennek artikulációja csak akkor lehetséges, ha tudás-készletünket és faggatási hajlamunkat nem nyugati importnak tekintjük. Ezt nem kapjuk, mi adjuk magunknak.

3.

Nem lehet tagadni, hogy megváltozott, de félek gyors ítéletet hozni a minőségi változásokat illetően. Finomult a kín. Amikor e sorokat írom, küszöbön áll az új szerbiai kisebbségi törvény elfogadása, amely közvetlen változásokat irányoz elő a kisebbségi nemzeti tanácsok tagsága kapcsán. Azért emlitem e példát, mert nem lehet mellőzni az effajta folyamatokat, noha mérlegre kell tenni ezeket. Léteznek kisebbségi pártok, amelyek érdekeket képviselnek és fedeznek fel, vannak kisebbségi magyar politikai elitek, sőt, mi több, vannak kisebbségi magyar politikai „osztályok” is, amelyek a demokrácia konstellációjában és a politikai verseny kereteiben foglalnak el pozíciót. Ugyanakkor az olyan szituációk, mint

mondjuk a szlovák nyelvtörvény (hogy csak friss példát hozzak szóba), arra figyelmeztetnek, hogy ezek nem visszafordíthatatlan folyamatok, amelyek örökre bebetonozzák a kisebbségek pozícióját. A kisebbségek törékenysége változatlanak tűnik, a tőkés modernizáció és a demokrácia párja elég teret ad a legális manipulációknak, vagy baljós történelmi folyamatok és töréspontok visszatérésének. Ahogy tapasztaljuk, az európai integráció ellenére is, sőt. Előre tisztában kell lenni azzal, hogy az Európai Unió nem fogja vonalzóval kirajzolni a kisebbségi jogok ábráit. A kisebbségi jogok: puha jogok, amelyek függenek az értelmezési gyakorlatától. Aztán, gondolkodás tárgya, hogy a kisebbségi pozíciók biztosítása milyen mértékben európai intervenciók következménye, vagy belső politikai dinamika fejleménye. Minthogy az előbbi vonatkozás dominál, minden teljesítmény instabil, és nehezen ver gyökeret a többségi társadalomban. Nem utolsósorban meg kell jegyezni, hogy szakadék tátonghat a kisebbségi politikai elitnek a demokráciában elfoglalt helyük, és a társadalom dinamikájára alkalmazott befolyásuk között. Márpedig, a kisebbségek identitásának minőségjegyeit nem tudjuk megítélni a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt szerepkörök nélkül, és az asszimmetriák e vonatkozásokban továbbra is fennállnak, hovatovább, reprodukálódhatnak. Hiábavalónak bizonyultak az eleddig megvalósuló figyelmeztetések, diagnózisok, a társadalom szabályozó és imperatívuszokat közvetítő szféráiban, mint a bíróságok, a rendőrség, a kisebbségek aránytalanul szerepelnek. Szimbolikus státusuk, a hatalmi rendben elfoglalt szerepük, elismertségük továbbra is meggondolandó. Aztán kisebbségpolitika ide, kisebbségpolitika oda, Európa és regionalizmus ide, Európa és regionalizmus oda (ez ismét egy konkrét példa, de mégis fontos), ha a vajdasági magyar kultúra a szerbiai adófizetők pénzére támaszkodna, aligha lenne képes folyamatos tevékenység reprodukálására. Közben természetesen tudjuk a kőkemény tény, hogy nem rendelkezünk olyan gazdaságilag érdekelt rétegekkel, akik hajlandóságot tanúsítanának arra, hogy a magaskultúra nem piacképes, de a kisebbségi létezés szempontjából kiiktathatatlan dimenzióit támogassák. Mindenesetre valószínű tehát, hogy a magyarországi segédlet nélkül a vajdasági magyar kultúra megannyi oszlopa is összerogyna, legfeljebb csak fragmentáris, időről-időre megnyilvánuló tevékenységek gyakorlására lenne képes, ami igencsak kevesnek bizonyulna a kisebbségi létezés megőrzéséhez. Ez magyarázatra szorul. Eszem ágában sincs végül is megkérdőjelezni az európai hátszél jelentőségét, úgy szeretek fogalmazni, hogy a kisebbségi kérdés egy

háromszögben dől el: az ország, ahol az adott kisebbség él /az anyaország / az európai intézmények. A kimenetel magán viseli a bizonytalanság bélyegét. De ezzel azt is mondom, hogy nem lehet megtakarítani a szerbiai, romániai stb. politikában való részvételt, valamint a számonkérés kultúráját a kisebbségi elitek vonatkozásában.

4.

Őszintén mondva, nem tudom megelőlegezni az esetleges változások irányát. A tudásdinamika társadalom-hatalomfüggő kérdés: kérdéseink formája, textuális alakzata nem független attól, hogy az erőforrások kezelői és elosztói milyen tudásmódusokat tesznek lehetővé. Különböző szinteken. El tudok képzelni a fennálló tudásformákhoz képest radikálisabbakat, de ahogy tapasztaltam, csekély az érdeklődés a keretfeszítő kérdések és tudásformák iránt. Csak arról beszélnek, hogy milyen változásokat szeretnének látni. Visszatérve arra, amit feljebb már jeleztem: a kisebbségkutatás minden lényeges kérdést involvál a jelenlegi társadalmat illetően, de nem igazán látom a hajlandóságot e kérdések bevonására. Az történt, hogy a kisebbségkutatáson ott van a parcialitás jegye. Azaz számomra úgy tűnik, hogy a kisebbségtaglás erőteljesen a kulturalizmus árnyékában maradt, minden alkalmi kitörési kísérlet ellenére, legfeljebb a migrációt (talán a várva várt többehozatalt) szokás emlegetni, de mintha ez édeskevés lenne. Vagy úgy mondanám, hogy a kulturalizmus a domináns elem. Ez egyet jelentett azzal, hogy a kisebbséget szenvedő kulturális entitásként ábrázolják, de kihagyják a gazdasági erőforrások és pozíciók meghatározta hatalmi aszimmetriák elemzését, vagy ennek másodrangú szerepet szánnak. Olyan kisebbségkutatásról elmélkedek, amely szintetikusabb, komplexebb, és a hatalmi erőforrások differenciális használatát integrálja. Nem tudom, hogy ez lehetséges-e. De jó lenne, ha a kisebbségkutatással foglalkozók nagyobb nyitottságot tanúsítanának azon transzformációk iránt, amelyek a kortárs diskurzusokban végbementek.

5.

A kilencvenes években sokat foglalkozott a multikulturalizmus kérdéseivel. Hozott ez megújulást a vajdasági-szerbiai diskurzusban, illetve tíz évvel később a fogalmi keret mond még valamit, vagy gyökeres fordulatra lenne szükség?

A multikulturalizmus számomra bizonyos értelemben adva volt. Kerestem ugyanis azokat a polemikus-kritikai pontokat, amelyek biztosították számomra az akkori szerb diskurzusok bírálatát, és természetesen

a kitörési lehetőségeket. A multikulturalizmus valójában két irányban tette lehetővé az elmozdulást: a legkönnyebb persze az akkori hatalmi beszédmód kritikája volt, de a multikulturalizmus ablakot nyitott a hajdani szerb ellenzék irányában is, amely vagy konfúzióban élt, vagy valamilyen demokratikus, de kisebbségközömbös („színvak”) ideológiát hirdetett. Míg a hatalmi diskurzus bírálata intellektuálisan nem jelentett semmilyen próbát, a különbözőség iránt kételyt tanúsító ellenzéki érzületű szerb értelmiségiek meggyőzése évekig folyt. Mi tagadás, mindebben az is fontos szerepet játszott, hogy az éles szemű Kimlycka, mármint a kortárs multikulturalizmus e patinás személyisége, volt az, aki éles, roppant kemény bírálatban részesítette az említett szerb ellenzéki réteget. Mondom, magamba szívtam a kortárs multikulturalizmus teljesítményeit, noha küszködtem vele, és egyenesen averziót éreztem bizonyos megnyilvánulásai iránt. Aztán elégedetlen voltam mind az ideológia, mind a kulturalizmus túltengésével, amelyet egyes képviselői tanúsítottak, és azt hiszem, évekig azzal foglalkoztam, hogy különféle helyeken kísérleteztem a multikulturalizmusra rátapadó félreértések és félremagyarázások kiiktatásával. Kisebbségi és többségi vonatkozásban egyaránt. Hadd utaljak arra, hogy a szerb paletta egy része nem elvi okokból vetette el a multikulturalizmust, hanem azért, mert amerikai eredetű. Mindenesetre ma is úgy gondolom, hogy egy kontextuálisan adaptált, és rigorózan kielezett multikulturalizmus, amely nem feneklik meg a különbségek misztifikációjában, hanem távlatokat nyit, a kisebbségek és a többség szerkezetileg meghatározott aszimmetriái kapcsán, a lehető legjobb kiindulópont a kisebbség és a többség bonyolult viszonyainak értelmezésében. Ez magában foglalná a kortárs diskurzusokkal való intenzívebb párbeszédet. Kiindulópont, hangsúlyozom. A szerb diskurzus megannyi válfaja egyidőben az interkulturalizmust mozgósította a multikulturalizmus ellen, mondván, hogy az előbbi nem szorítja gettóba a kisebbségeket, párbeszédet hoz létre. A magam részéről mindig úgy gondoltam, hogy ez a valamikori jugoszlávizmussal kapcsolatos utóvédharc volt. A szerb diskurzusban egyébként történt áttérés, a közbeszédben először a nem-kormányzati szervek vették észre, hogy a nyugati nagy alapítványok megnyithatják a zsebüket a multikulturalizmus halatán. Ugyanezen nem-kormányzati szervek képviselői később, a 2000-ben bekövetkező rezsimváltás után, az állami adminisztráció részévé váltak és cipelték magukkal retorikájukat, a felszedett, felvizezett, multikulturális szótárt, amelyben minden keveredik: néha a multikulturalizmus

egyszerűen kiegyenlítőddött a kulináris különbségek önfeledt ünneplésével, ami aligha mond valamit arról, ami engemet a multikulturalizmusban mindig is érdekelt. Ma az állami retorika kisajátította a multikulturalizmus fogalmkörét, nagy előszeretettel alkalmazza (tankönyveket is írnak erről), de egyúttal elképesztően bagatellizálta, kihúzta méregfőgát, és semmitmondó diskurzussá változtatta. Ebben a pillanatban egy szerb folyóirat számára tematikus számot készítek, amely a multikulturalizmus válságát teszi majd tárggyá Szerbiában: gondolom, hogy e kitétel magáért beszél.